

Katarzyna Anna Dadańska*, Krzysztof Kubasik**

Forma rozrządzeń na wypadek śmierci po wejściu w życie Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 roku

Abstract: The article is devoted to the formal validity of testamentary dispositions in Regulation (EU) No. 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. Moreover, the applicable national principles of private international law are taken into account, as well as international agreements in force in Poland. In addition, an attempt is made to characterize relationships between these acts, of cross-border inheritance cases and the decision, which of the legal acts should apply, depending on the kind of disposition to the accident of the death.

Keywords: formal validity of testamentary dispositions, regulation (EU) No. 650/2012 of the European Parliament and of the Council, private international law

1. Wstęp

W dniu 16 lipca 2012 r. weszło w życie Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w spra-

* Dr, Uniwersytet Szczeciński.

** Mgr, Uniwersytet Szczeciński.

wie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego [dalej: rozporządzenie]¹. Rozporządzenie zaczęło obowiązywać od dnia 17 sierpnia 2015 r.² i obejmuje państwa członkowskie Unii Europejskiej, z wyjątkiem Danii, Zjednoczonego Królestwa i Irlandii³. Znalazło zastosowanie do dziedziczenia po osobach, które zmarły nie wcześniej niż w dniu 17 sierpnia 2015 r.⁴ Wdrażając regulację kolizyjnoprawną oraz jurysdykcyjną w zakresie spraw spadkowych, jest ważnym krokiem w procesie ujednolicania, a w perspektywie — unifikacji norm kolizyjnych⁵.

Podstawą prawną przyjęcia rozporządzenia jest art. 81 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej [dalej: TFUE]⁶. Rozporządzenie realizuje założenia przyjęte w tzw. Programie haskim⁷, a następnie w Programie sztokholmskim⁸, w których podkreślono znaczenie przyjęcia jednolitego aktu prawnego w kwestii dziedziczenia, wskazując na róż-

¹ Dz.U. UE z 27 lipca 2012 r., L 201, s. 107.

² Artykuł 84 zd. 2 rozporządzenia. Z wyjątkiem art. 77 i 78, które stosuje się od 16 stycznia 2014 r., oraz art. 79, 80, 81, które stosuje się od dnia 5 lipca 2012 r.

³ Dz.U. UE z 16 grudnia 2004 r., C 310, s. 356; Dz.U. UE z 16 grudnia 2004 r., C 310, s. 353. Por. art. 82 i 83 rozporządzenia.

⁴ Artykuł 83 ust. 1 rozporządzenia.

⁵ Idea ujednolicenia norm kolizyjnych prawa prywatnego międzynarodowego pojawiła się już dawno. W XIX w. F.C. Savigny wyraził nadzieję, że pod wpływem doktryny i judykatury dojdzie do upodobnienia norm kolizyjnych prawa prywatnego międzynarodowego, co ułatwi opracowanie i przyjęcie jednolitych reguł konwencyjnych. Postulaty unifikacyjne sformułował w 1874 r. Pasquale Stanislao Mancini w ramach sesji Instytutu Prawa Międzynarodowego w Genewie, natomiast pierwsze praktyczne działania w tym zakresie podjęto w Europie podczas konferencji, która odbyła się w Hadze w dniach 12—27 września 1893 r. Podczas kolejnych konferencji haskich (w latach: 1893, 1894, 1900, 1904) podejmowano prace nad projektem konwencji o prawie właściwym dla spraw spadkowych. Prace ukończono w 1928 r., jednakże nie doszło do ratyfikacji tego projektu. Dopiero po drugiej wojnie światowej zakończono sukcesem prace ósmej (1956) i dziewiątej (1960) sesji Haskiej konferencji prawa prywatnego międzynarodowego. Ich zwieńczeniem jest Konwencja z dnia 5 października 1961 r. dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozrządzeń testamentowych. Zob. szerzej: J. Pazdan: *Ku jednolitemu międzynarodowemu prawu spadkowemu*. „Rejent” 2005, nr 3, s. 15; A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia według unijnego rozporządzenia dotyczącego spraw spadkowych*. „Kwartalnik Prawa Prywatnego” [dalej: KPP] 2012, z. 4, s. 899—902; Eadem: *Prawo właściwe dla dziedziczenia*. KPP 2007, z. 2, s. 561—562 wraz z przytoczoną tam literaturą; M. Rostworowski: *Prawo spadkowe na warsztacie ostatnich konferencji haskich (1925—1928)*. Kraków 1928, s. 3—6.

⁶ Dz.Urz. UE 2004 L 90/864 ze zm.; Dz.U. C 326 z 26 października 2012 r.

⁷ Przyjętym w dniach 4—5 listopada 2004 r. Dz.Urz. UE z 3 marca 2005 r., C 53, s. 1.

⁸ Przyjętym w dniach 10—11 grudnia 2009 r. Dz.Urz. UE z 4 maja 2010 r. C 115, s. 1.

norodność zarówno przepisów prawa materialnego dotyczących dziedziczenia, jak również przepisów dotyczących jurysdykcji w tych sprawach⁹. W związku z dużym zróżnicowaniem unormowań w poszczególnych państwach członkowskich obywatele państw Unii Europejskiej napotykają liczne przeszkody, znacznie utrudniające realizację ich praw związanych z dziedziczeniem¹⁰. Remedium na to zjawisko ma być omawiane rozporządzenie.

Rozporządzenie w art. 27 określa warunki ważności formalnej wyłącznie pisemnych rozrządzeń na wypadek śmierci. Z zakresu stosowania rozporządzenia wyłączone między innymi ważność formalną ustnych rozrządzeń na wypadek śmierci¹¹. Ponadto w rozporządzeniu wskazano, że wejście w życie jego postanowień nie stanowi przeszkody w stosowaniu konwencji międzynarodowych, których stroną, z chwilą przyjęcia niniejszego rozporządzenia, jest jedno lub większa liczba państw członkowskich, a które dotyczą spraw objętych przepisami niniejszego rozporządzenia. W szczególności państwa członkowskie, będące umawiającymi się stronami Konwencji haskiej z dnia 5 października 1961 r. dotyczącej kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych [dalej: konwencja lub konwencjaaska]¹², nadal stosują postanowienia tej Konwencji zamiast art. 27 rozporządzenia w odniesieniu do formalnej ważności testamentów i testamentów wspólnych¹³. Ponadto rozrządzenia na wypadek śmierci dokonane przed dniem 17 sierpnia 2015 r. są dopuszczalne i ważne materialnie oraz formalnie, jeśli spełniają warunki określone w rozdziale III rozporządzenia, lub jeżeli są dopuszczalne i ważne materialnie i formalnie na podstawie przepisów prawa prywatnego międzynarodowego, które obowiązywały w chwili dokonania danego rozrządzenia w państwie, w którym zmarły miał miejsce zwykłego pobytu, lub w którymkolwiek z państw, którego obywatelstwo posiadał, lub w państwie członkowskim organu rozpatrującego sprawę spadkową¹⁴.

Przytoczone regulacje stanowią, że dla oceny ważności formy testamentu i innych rozrządzeń na wypadek śmierci dokonywanych po wejściu w życie rozporządzenia mogą mieć zastosowanie w państwach Unii Europejskiej przepisy prawa merytorycznego, wskazane przez normy

⁹ Na przykłady owej różnorodności wskazuje J. Pazdan: *Ku jednolitemu...*, s. 10—13.

¹⁰ M. Orecki: *Jurysdykcja, prawo właściwe oraz uznawanie i wykonywanie orzeczeń w sprawach spadkowych w świetle Rozporządzenia (UE) nr 650/2012 z 4 lipca 2012 r.* „Przegląd Sądowy” styczeń 2013, s. 81.

¹¹ Artykuł 1 ust. 1 lit. f rozporządzenia.

¹² Dz.U. 1969, nr 34, poz. 284.

¹³ Artykuł 75 ust. 1 rozporządzenia.

¹⁴ Artykuł 83 ust. 3 rozporządzenia.

kolizyjne zawarte w różnych aktach normatywnych: w rozporządzeniu, w konwencjach międzynarodowych¹⁵, w szczególności w konwencji haskiej z 1961 r., jak również w krajowych ustawach prawa prywatnego międzynarodowego¹⁶. Warto więc rozważyć, na podstawie jakich norm kolizyjnych, poczynając od dnia 17 sierpnia 2015 r., powinna być rozstrzygana ważność formalna testamentu i innych rozrządzeń na wypadek śmierci oraz jakie czynniki będą determinowały to wskazanie. Zagadnienia te będą przedmiotem rozważań zawartych w niniejszym artykule.

2. Kolizyjnoprawne ujęcie „rozrządzenia na wypadek śmierci”

Konwencja haska z 1961 r., która weszła w życie w stosunku do Polski w dniu 2 listopada 1969 r., nie definiuje pojęcia „rozrządzenie testamentowe”, choć posługuje się tym terminem. W doktrynie natomiast wskazano, że pojęcie to powinno być rozumiane szeroko. Obejmuje nie tylko rozrządzenia majątkowe spadkodawcy na wypadek śmierci (ze skutkiem z chwilą śmierci spadkodawcy), lecz także, o ile prawo właściwe na to zezwala, inne dyspozycje *mortis causa* (np. wyznaczenie opiekuna, uznanie dziecka), z zastrzeżeniem art. 12 konwencji, która dopuszcza możliwość zastrzeżenia przez każde z umawiających się państw, że z zakresu jej zastosowania wyłączone będą takie klauzule testamentowe, które według prawa państwa dokonującego zastrzeżenia nie mają charakteru spadkowego¹⁷. W myśl art. 4 konwencji haskiej, jej postanowienia odnoszą się także do formy rozrządzeń testamentowych dokonanych w tym samym dokumencie przez dwie lub więcej osób (tzw. testamentów wspólnych)¹⁸.

¹⁵ Zob. M. Pazdan: *Prawo prywatne międzynarodowe*. Warszawa 2012, s. 41 i 282; J. Pazdan, w: „System Prawa Prywatnego”. T. 20C: *Prawo prywatne międzynarodowe*. Red. M. Pazdan. Warszawa 2015, s. 678.

¹⁶ Może znaleźć zastosowanie zarówno ustawa z dnia 12 listopada 1965 r. — *Prawo prywatne międzynarodowe* (Dz.U. nr 46, poz. 290 ze zm.) [dalej: p.p.m. z 1965], jak i ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. — *Prawo prywatne międzynarodowe* (Dz.U. nr 80, poz. 432 ze zm.) [dalej: p.p.m. z 2011 r.].

¹⁷ Polska skorzystała z uprawnienia do złożenia zastrzeżenia, że do zakresu tej konwencji wobec Polski będą odnosiły się jedynie te rozrządzenia testamentowe, które znane są naszemu prawu spadkowemu. Por. M. Pazdan: *Prawo...*, s. 298; J. Gołaczyński: *Prawo prywatne międzynarodowe*. Warszawa 2008, s. 314.

¹⁸ Warto wskazać, że poszczególne systemy prawne odnoszą się rozmaicie do testamentów wspólnych i umów dotyczących dziedziczenia. Testamentów wspólnych nie

Natomiast umowy dotyczące dziedziczenia, jako czynności nieodwołalne, nie są objęte zakresem unormowania konwencji haskiej w przedmiocie formy rozrządzeń testamentowych¹⁹.

Wejście w życie konwencji haskiej uchyliło w znacznej części stosowanie normy kolizyjnej zawartej w art. 35 ustawy z dnia 12 listopada 1965 r. — Prawo prywatne międzynarodowe²⁰. Co istotne, w doktrynie sformułowano nawet pogląd, że postanowienia konwencji mają pierwszeństwo przed umowami bilateralnymi, których Polska jest stroną²¹. Przepis art. 35 p.p.m. z 1965 r. przewidywał, że o ważności testamentu i innych czynności prawnych na wypadek śmierci rozstrzyga prawo ojczyście spadkodawcy z chwili dokonania tych czynności. Wystarcza jednak zachowanie formy przewidzianej przez prawo państwa, w którym czynność zostaje dokonana. Ustawa Prawo prywatne międzynarodowe z 1965 r. nie posługiwała się terminem „rozrządzenia na wypadek śmierci”, lecz terminem „testament” i „inne czynności prawne na wypadek śmierci”. Po wejściu w życie konwencji haskiej znaczenie normy wskazanej w art. 35 zd. 2 p.p.m. z 1965 r. zmalało. Odnosiło się jedynie do czynności prawnych, które wywołują skutek na wypadek śmierci, a nie są testamentami. W polskim prawie spadkowym unormowanie to w zasadzie dotyczyło umowy o zrzeczenie się dziedziczenia²².

Obowiązujący art. 66 ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. — Prawo prywatne międzynarodowe²³ nadal przewiduje, że prawo właściwe dla formy testamentu i jego odwołania określa Konwencja dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, sporządzona w Ha-dze w dniu 5 października 1961 r., a także że prawo wskazane na podstawie art. 66 ust. 1 tej ustawy stosuje się odpowiednio do formy innych rozrządzeń na wypadek śmierci. Przewidziane w art. 66 ust. 2 p.p.m. z 2011 r. rozszerzenie zakresu konwencji zostało dokonane jednostronnie przez naszego ustawodawcę²⁴. O tym, jaki ma to wpływ na ocenę ważności formy umowy dziedziczenia dokonywaną po 17 sierpnia 2015 r.

dopuszcza np.: prawo francuskie, belgijskie, holenderskie, luksemburskie i polskie. Testamenty wspólne są natomiast dopuszczalne w prawie: niemieckim, austriackim, duńskim i szwedzkim. Por. M. Pazdan: *Umowy dziedziczenia w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*. W: „*Studia Iuridica Silesiana*”. T. 5. Katowice 1979, s. 151 i nast.; J. Pazdan: *Ku jednolitemu...*, s. 12.

¹⁹ A. Mączyński: *Dziedziczenie testamentowe w prawie prywatnym międzynarodowym. Ustawowe i konwencyjne unormowanie problematyki formy*. Kraków, s. 54; A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 940.

²⁰ Dz.U. nr 46, poz. 290 ze zm.

²¹ J. Gołaczyński: *Prawo...*, s. 314.

²² Ibidem, s. 316.

²³ Dz.U. nr 80, poz. 432 ze zm.

²⁴ A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 940.

przez sądy państw członkowskich, nawet te, które są stronami konwencji haskiej, będzie mowa w dalszej części opracowania. Jak już bowiem wskazano, art. 4 konwencji dotyczy jedynie ważności formy rozporządzeń testamentowych dokonanych w tym samym dokumencie przez dwie lub więcej osób. Zdaniem doktryny, także kwestia dopuszczalności połączenia testamentów kilku osób w jednym dokumencie (tzw. testamentów wspólnych) oceniana jest na podstawie art. 4 konwencji (o prawie właściwym dla formy)²⁵. Skutki prawne takich testamentów podlegają natomiast ocenie na podstawie statutu czynności prawnych *mortis causa*, który formułuje przesłanki ważności takich czynności prawnych, z wyjątkiem zdolności i formy²⁶.

Rozporządzenie w art. 3 ust. 1 lit. d definiuje natomiast pojęcie „rozrządzenie na wypadek śmierci”, wskazując, że oznacza ono testament, testament wspólny lub umowę dotyczącą spadku. „Testament wspólny” to testament sporządzony w jednym dokumencie przez co najmniej dwie osoby (art. 3 ust. 1 lit. c), a „umowa dotycząca spadku” — umowa, w tym umowa wynikająca z testamentów wzajemnych, która odpłatnie lub nieodpłatnie tworzy, zmienia lub pozbawia prawa do przyszłego spadku lub przyszłych spadków po co najmniej jednej osobie będącej stroną umowy (art. 3 ust. 1 lit. b). Terminy, o których mowa, powinny być rozumiane i interpretowane w sposób autonomiczny w oderwaniu od krajowych porządków prawnych²⁷, tym bardziej że poszczególne systemy prawne rozmaicie odnoszą się np. do testamentów wspólnych czy umów dotyczących dziedziczenia²⁸.

I tak w polskim języku prawnym i prawniczym słowo „testament” może występować w odmiennych znaczeniach. Nakazuje to szczególną ostrożność przy interpretacji unormowań, w których pojawia się to określenie. Z jednej strony testament oznacza czynność prawną służącą osobie fizycznej (testatorowi) do uregulowania jej sytuacji majątkowej po jej śmierci (choć może służyć też do zawarcia postanowień o charakterze niemajątkowym), z drugiej strony zaś stanowi dokument ucieleśniający wolę testatora co do określonych rozrządzeń na wypadek śmierci²⁹.

²⁵ Tak J. Gołaczyński: *Prawo...*, s. 316; A. Mączyński: *Kolizyjna problematyka czynności prawnych na wypadek śmierci (zagadnienia wybrane)*. KPP 1979, z. 12, s. 79; M. Pazdan: *Prawo...*, s. 300.

²⁶ M. Pazdan: *Prawo...*, s. 299. Zob. art. 65 p.p.m. z 2011 r.; art. 21—24 rozporządzenia.

²⁷ Por. M. Orlecki: *Jurydykacja...*, s. 82.

²⁸ J. Pazdan: *Ku jednolitemu...*, s. 12.

²⁹ J. Kremis, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek. Warszawa 2008, s. 1515.

Do czasu wejścia rozporządzenia w doktrynie wskazywano, że testamenty wspólne nie są odrębnym typem czynności prawnej *mortis causa*, lecz dwoma lub więcej połączonymi z sobą testamentami różnych osób. Najczęściej uważano, że testamentami wspólnymi są testamenty spisane w tym samym dokumencie i bez względu na to, czy są to tzw. testamenty jednoczesne (*testamenta mere simultanea*), czy też zewnętrznemu związkowi odpowiadało również powiązanie treści tych testamentów w postaci wzajemności. Pojawiały się też poglądy rozszerzające reżim prawny testamentów wspólnych na testamenty niepołączone wspólnym dokumentem, jeśli było to zgodne z wynikającą z ich treści albo okoliczności towarzyszących ich sporządzeniu wolą spadkodawców³⁰. Ze względu na wyraźną treść art. 3 ust. 1 li. c te ostatnie w świetle rozporządzenia nie mogą być zaliczone do testamentów wspólnych.

Rozrządzenie na wypadek śmierci, o którym mowa w rozporządzeniu, oznacza więc zarówno czynność prawną *mortis causa*, jednostronną, odwołałną (testament, obejmujący powołanie spadkobiercy, testament wspólny, zapis, w tym zapis o skutkach obligacyjnych — *legatum per damnationem*, bądź rzeczowych — *legatum per vindicationem*³¹, polecenie, powołanie wykonawcy testamentu, wydziedziczenie, odwołanie testamentu)³², jak również czynność prawną *mortis causa* zawierającą zgodne oświadczenia dwóch lub więcej stron, co do zasady nieodwołałną³³. Do jego zakresu można więc przyporządkować umowę o zrzeczenie się dziedziczenia, umowę darowizny na wypadek śmierci (*donatio mortis causa*) i inne rzadziej spotykane na świecie czynności prawne *mortis causa*, np. umowę zobowiązującą do nieodwołania testamentu, dopuszczalną w niektórych stanach USA, czy kontrakty dotyczące dziedziczenia³⁴. Termin ten oznacza także sporządzony w oznaczonej formie dokument ucieleśniający wolę testatora³⁵.

³⁰ Tak A. Mączyński: *Kolizyjna...*, s. 78—79.

³¹ J. Pazdan: *Ku jednolitemu...*, s. 11.

³² Por. J. Kremis, w: *Kodeks cywilny...*, s. 1516; A. Mączyński: *Kolizyjna...*, s. 73.

³³ A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 939—940; Eadem: *Wybór prawa w międzynarodowym prawie spadkowym*. Warszawa 2013, s. 280. Stanowisko zajmowane przez poszczególne prawa merytoryczne co do dopuszczalności umów dziedziczenia nie jest jednolite. Niektóre przewidują bezwzględny zakaz ich zawierania, inne uważają ich zawieranie za dopuszczalne, jeszcze inne ograniczają tę dopuszczalność do osób powiązanych określonym stosunkiem rodzinnym, np. małżonków. Różnie uregulowana jest także sprawa postanowień, jakie mogą być zamieszczone w takich umowach, oraz zakresu związania spadkodawcy zawartą umową. Zob. A. Mączyński: *Kolizyjna...*, s. 77.

³⁴ M. Pazdan: *Prawo...*, s. 299; A. Mączyński: *Kolizyjna...*, s. 74.

³⁵ Interpretację tę wspiera wykładnia historyczna, w szczególności brzmienie art. 29 Ustawy z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych (Dz.U. nr 101, poz. 581 ze zm.), który nie posługiwał się nazwą „czynność

Co istotne, z zakresu unormowania rozporządzenia wyłączono wyraźnie ważność formalną ustnych rozrządzeń na wypadek śmierci (art. 1 ust. 2 lit. f), wskazując, że rozporządzenie powinno regulować ważność formalną wszystkich rozrządzeń na wypadek śmierci dokonanych na piśmie [podkreśl. K.A.D.], zgodnie ze spójnymi zasadami zawartymi w konwencji haskiej z dnia 5 października 1961 r. Ważność formalna rozrządzeń innych niż dokonanych na piśmie (np. ustnych) podlega ocenie wedle krajowych norm kolizyjnych³⁶, w tym norm kolizyjnych wynikających z konwencji, których państwo *forum* jest stroną³⁷.

3. Kolizyjnoprawne ujęcie formy rozrządzenia na wypadek śmierci

W prawie materialnym nie występuje legalna definicja pojęcia formy³⁸. W doktrynie pojęcie formy odnosi się do czynności prawnej bądź do oświadczania woli³⁹, choć oświadczenia nie można utożsamiać z czynnością prawną, jest bowiem elementem niezbędnym czynności prawnej, chociaż często nie jedynym⁴⁰. Dlatego pojęcie czynności prawnej i oświadczania woli nie są tożsame; pojęcie czynności prawnej jest pojęciem szerszym, a pojęcie oświadczania woli — pojęciem węższym⁴¹.

ci prawne na wypadek śmierci”, ale wymieniał „rozrządzenia ostatniej woli” i „umowy o prawa spadkowe”; por. A. Mączyński: *Kolizyjna...*, s. 73.

³⁶ A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 938; Eadem: *Wybór prawa...*, s. 284.

³⁷ *De facto* poprzez akt ratyfikacji konwencyjne normy kolizyjne stają się częścią krajowego porządku prawnego. Zob. art. 87 ust. 1 i 91 Konstytucji RP. Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.

³⁸ J. Górecki: *Forma umów obligacyjnych i rzeczowych w prawie prywatnym międzynarodowym*. Katowice 1997, s. 17.

³⁹ Ibidem; zob. też Z. Radwański, A. Olejniczak: *Prawo cywilne — część ogólna*. Warszawa 2011, s. 233 i nast.; Z. Radwański, w: „System Prawa Prywatnego”. T. 2: *Prawo cywilne — część ogólna*. T. 2. Warszawa 2008, s. 114 i nast.

⁴⁰ Niekiedy do dokonania czynności prawnej może być wymagane złożenie oświadczenia woli przez więcej niż jeden podmiot; niekiedy oświadczenia te muszą być zgodne (umowy), w innych przypadkach nie jest to konieczne (uchwały); kiedy indziej zaś do dokonania czynności prawnej wymagana jest zgoda osoby trzeciej, wydanie rzeczy, wpis do rejestru, księgi wieczystej *etc.* Por. B. Ziemianin, Z. Kuniewicz: *Prawo cywilne. Część ogólna*. Poznań 2007, s. 163—166. Por. A. Janiak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. T. 1: *Część ogólna*. Red. A. Kidyba. Warszawa 2009, s. 340.

⁴¹ B. Ziemianin, Z. Kuniewicz: *Prawo cywilne...*, s. 163—164.

Forma jest sposobem ucieleśnienia (wyrażenia) oświadczenia woli, która pozwala uzewnętrznic wolę danej osoby⁴². Każde oświadczenie woli jest składane w określonej formie⁴³. Forma w prawie merytorycznym nie obejmuje elementów, od których zależy skuteczność danej czynności prawnej, np.: wydania rzeczy, wpisu do rejestru, zgody osoby trzeciej czy organu państwowego. Ponadto pojęcia tego nie odnosi się także do procesów psychicznych poprzedzających wyrażenie woli, np.: motywacji, podjęcia decyzji dokonania określonej czynności prawnej, wad oświadczenia woli⁴⁴. Co istotne, forma nie ma samodzielnego bytu, musi być zawsze powiązana z treścią czynności prawnej⁴⁵. W prawie merytorycznym (materialnoprawnym) strony co do zasady mogą dokonywać czynności prawnych w dowolnej formie. Jest to zasada powszechnie przyjęta⁴⁶. Oznacza, że sposób wyrażenia woli jest dowolny, pozostawiony uznaniu osoby składającej oświadczenie⁴⁷. Przyjęta zasada stanowi wyraz cywilnoprawnej metody regulacji stosunków społecznych, której wyróżnikiem jest zasada autonomii woli stron⁴⁸. Obowiązek zachowania szczególnej formy czynności prawnej wprowadzany jest do danego porządku prawnego z różnych powodów. Wymóg dochowania określonej formy czynności prawnej spełnia bowiem różnorodne funkcje i cele⁴⁹.

W prawie prywatnym międzynarodowym występuje pojęcie formy czynności prawnej lub formy umowy, nie ma jednak ich definicji⁵⁰. Podkreśla się natomiast, że poszukując pojęcia formy czynności prawnej na gruncie kolizyjnym, należy pomijać znaczenia przypisywane na podstawie przepisów konkretnego prawa merytorycznego (materialnego, w szczególności *legis fori*), albowiem inny jest cel pojęć używanych w normach kolizyjnych. Wykładnia przepisów prawa prywatnego międzynarodowego powinna bowiem zmierzać do wskazania zakresu stosowania danej normy kolizyjnej⁵¹. Wykładnia norm kolizyjnych może prowadzić do objęcia

⁴² J. Górecki: *Forma...*, s. 17.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, s. 18 wraz z przytoczoną tam literaturą.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Por. szeroko J. Górecki: *Forma...*, s. 20 i nast.

⁴⁷ Ibidem, s. 21. Por. np. art. 60 k.c.

⁴⁸ A. Jedliński, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. T. 1: *Część ogólna*. Red. A. Kidyba..., s. 471.

⁴⁹ Na przykład chroni osoby dokonujące czynności prawnych przed nieprzemyślanymi decyzjami, zabezpiecza interes fiskalny państwa, czyni czynność jawną wobec osób trzecich *etc.* Por. Z. Radwański, A. Olejniczak: *Prawo cywilne...*, s. 235; Z. Radwański, w: „System Prawa Prywatnego”. T. 2..., s. 115; J. Górecki: *Forma...*, s. 26 wraz z przytoczoną tam literaturą.

⁵⁰ J. Górecki: *Forma...*, s. 125.

⁵¹ Ibidem; zob. też M. Pazdan: *Prawo...*, s. 115—116.

pojęciem (zakresem) formy także innych wymagań, które w prawie merytorycznym nie są nim objęte⁵².

Pojęcie formy w prawie prywatnym międzynarodowym obejmuje wymagania dotyczące ucieleśnienia oświadczenia woli⁵³, a niekiedy dodatkowo towarzyszące tej czynności inne okoliczności, odnoszące się np. do kwalifikacji podmiotów dokonujących czy uczestniczących w czynności. Forma w ujęciu kolizyjnoprawnym realizuje podobne cele, jak forma w prawie merytorycznym, przede wszystkim zabezpiecza interesy stron oraz interesy publiczne⁵⁴.

Normy prawa kolizyjnego odnoszące się do formy rozrządzeń na wypadek śmierci co do zasady nie wskazują na postać zewnętrzną czynności prawnej, kwalifikowanej jako rozrządzenie na wypadek śmierci, lecz wyznaczają, za pomocą właściwej normy kolizyjnej, prawo merytoryczne, na podstawie którego zostanie dokonana ocena ważności, a tym samym skuteczności tej formy.

Tradycyjnie w prawie prywatnym międzynarodowym dochodzi do wyłączenia formy z zakresu zastosowania statutu spadkowego, co jest związane z regułą *locus regit actum*, rozumianą jako norma kolizyjna, poddająca kwestię formy czynności prawnej prawu merytorycznemu obowiązującemu w miejscu jej dokonania, bez względu na to, czy jest ono właściwe również dla innych kwestii dotyczących tej czynności. Współczesne systemy prawne przyznają tej regule znaczenie fakultatywne, co powoduje, że *lex loci actus* jest jednym z kilku praw alternatywnie właściwych dla formy czynności *mortis causa*⁵⁵.

Ustawa p.p.m. z 1965 r. przewidywała, że o ważności testamentu i innych czynności prawnych na wypadek śmierci rozstrzyga prawo ojczyście spadkodawcy z chwili dokonania tych czynności. Wystarcza jednak zachowanie formy przewidzianej przez prawo państwa, w którym czynność zostaje dokonana (art. 35). Konwencja haska w art. 1 wskazuje na wymogi ważności rozrządzenia testamentowego pod względem formy, nie ograniczając zakresu swojego stosowania do określonej, wybranej formy (np. pisemnej), stwierdzając jednak, że każde umawiające się państwo może zastrzec sobie prawo nieuznawania rozporządzeń testamentowych dokonanych, poza nadzwyczajnymi okolicznościami, w formie ustnej przez jednego z jego obywateli nieposiadającego żadnego innego obywatelstwa (art. 10). Dodatkowo zakresem formy konwencja obejmuje elementy, których prawo merytoryczne zwykle nie zalicza do formy czynności prawnej,

⁵² J. Górecki: *Forma...*, s. 127; M. Pazdan: *Prawo...*, s. 115.

⁵³ J. Górecki: *Forma...*, s. 128; W. Popiołek: *Umowa wydawnicza w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*. Warszawa—Kraków 1982, s. 106.

⁵⁴ J. Górecki: *Forma...*, s. 129.

⁵⁵ A. Mączyński: *Kolizyjna...*, s. 64.

stwierdzając, że dla celów konwencji przepisy, które ograniczają dopuszczalne formy rozporządzeń testamentowych w związku z wiekiem, obywatelstwem lub innymi przymiotami osobistymi spadkodawcy, uważane są za należące do zakresu formy. Dotyczy to również przymiotów, jakie powinni posiadać świadkowie wymagani dla ważności rozporządzenia testamentowego (art. 5). Wejście w życie konwencji utrwaliło kolizyjną odrębność formy testamentu, ponieważ normuje ona właściwość prawa dla tego zakresu, całkowicie niezależnie od tego, które prawo jest właściwe dla dziedziczenia⁵⁶.

Także art. 66 p.p.m. z 2011 r. nie ogranicza zakresu swojego zastosowania tylko do wybranej postaci zewnętrznej czynności *mortis causa*, wskazując, że prawo właściwe dla formy testamentu i jego odwołania określa konwencja dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, oraz że prawo wskazane na podstawie ust. 1 stosuje się odpowiednio do formy innych rozrządzeń na wypadek śmierci.

Natomiast rozporządzenie nr 650/2012 reguluje tylko ważność formalną wszystkich rozrządzeń na wypadek śmierci „dokonanych na piśmie”, wyłącza zaś poza zakres rozrządzeń nim objętych ustne rozrządzenia *mortis causa*. Wyraźnie więc ogranicza zakres swojego zastosowania wyłącznie do tych dyspozycji na wypadek śmierci, które przyjęły co najmniej formę pisemnego dokumentu („dokonanych na piśmie”), co nie oznacza formy tożsamej z formą pisemną zwykłą znaną polskiemu prawu merytorycznemu. Ponadto rozporządzenie objęło zakresem formy przepisy prawa merytorycznego, które ograniczają dopuszczalne formy rozrządzenia na wypadek śmierci ze względu na wiek, obywatelstwo lub inne uwarunkowania osobiste testatora lub osób, do spadku po których odnosi się umowa dotycząca spadku, oraz do kwalifikacji, jakie powinni posiadać świadkowie, wymaganych dla ważności rozrządzenia na wypadek śmierci (art. 27 ust. 3). Jest to rozwiązanie analogiczne do przyjętego w art. 5 konwencji haskiej.

4. Ogólna charakterystyka spadkowych spraw transgranicznych w Unii Europejskiej

Jedną z podstawowych wolności rynku wewnętrznego Unii Europejskiej jest swobodny przepływ osób, który gwarantuje art. 3 ust. 2 Trak-

⁵⁶ Ibidem.

tatu o Unii Europejskiej [dalej: TUE]⁵⁷. W świetle art. 21 ust. 1 TFUE⁵⁸, każdy obywatel Unii ma prawo do swobodnego przemieszczania się i przebywania na terytorium państw członkowskich, z zastrzeżeniem ograniczeń i warunków ustanowionych w traktatach i w środkach przyjętych w celu ich wykonania. Wolność ta pozwala na liczne migracje obywateli poszczególnych państw członkowskich. Przyczyny takiego stanu mogą być różnorodne. Do najpowszechniejszych zaliczyć można poszukiwanie pracy, co zwykle wiąże się tylko z czasową zmianą miejsca pobytu, ale też częstą motywacją migracji jest chęć trwałej zmiany miejsca zamieszkania. Wielkie znaczenie w tym względzie mają również zmiany geopolityczne⁵⁹. Takie przemieszczanie obywateli Unii Europejskiej rodzi liczne konsekwencje, które badać można na różnych płaszczyznach. Mówić można o powstawaniu wielkiego społeczeństwa europejskiego, którego podstawy stanowią wspólne korzenie kultury europejskiej.

Niewątpliwie z procesem tym wiążą się również doniosłe skutki prawne, co stanowi płaszczyznę, na której niewielkim fragmencie skupiać mają się niniejsze rozważania. Osoby, które zmieniają kraj swojego zamieszkania, muszą odnaleźć się w nowej rzeczywistości, w tym w odmiennym systemie prawnym. Ma to doniosłe znaczenie dla kwestii związanych z dziedziczeniem. O ile bowiem zasadniczo systemy prawa cywilnego akceptują podstawową zasadę swobody w zakresie sposobów składania oświadczeń woli, o tyle czynności prawne *mortis causa* zwykle stanowią wyjątek od ogólnych reguł. Z uwagi na to, że w wyniku jednego zdarzenia prawnego, jakim jest śmierć osoby fizycznej, dochodzi do przejścia ogółu jej praw i obowiązków na inne osoby, jak także to, że podmiot ten nie będzie mógł być wykonawcą własnej woli, istotne jest takie ukształtowanie reguł dziedziczenia, również tych dotyczących formy rozrządzeń, by możliwe było pełne urzeczywistnienie woli spadkodawcy. Jest to jeden z celów, któremu służyć ma zwiększony formalizm czynności prawnych na wypadek śmierci, choć nie jedyny. Sprzyjać ma on także większej pewności obrotu prawnego w tym zakresie.

Oczywistą konsekwencją zamieszkania w innym państwie członkowskim jest możliwość uczestnictwa w życiu społecznym, gospodarczym, politycznym czy też kulturalnym tego państwa. Osoby zmieniające swój kraj zamieszkania wchodzą również w osobiste więzi z innymi ludźmi zamieszkującymi w tym państwie. Takie zdarzenia nie powodują całkowitego zerwania więzi z państwem pochodzenia. Dlatego też w ogromnej

⁵⁷ Dz.U. C 326 z 26.10.2012 r., s. 17.

⁵⁸ Zob. przyp. 6, s. 57; por. także tytuł IV i V Traktatu.

⁵⁹ D. Nowotnik: *Migracje zagraniczne w krajach Unii Europejskiej w warunkach kryzysu gospodarczego*. W: *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. Nr 18. Warszawa—Kraków 2011, s. 59 i nast.

większości przypadków dochodzić może do sytuacji, w której osoby zmieniające państwo swego zamieszkania pozostawiają w państwie pochodzenia osoby bliskie, które uprawnione są do dziedziczenia po nich, albo po których mogą dziedziczyć, jak też mogą posiadać w tym państwie określone składniki majątku, które wchodzić będą do masy spadkowej, jaką po sobie pozostawia. Zamieszkiwanie i życie w nowym miejscu powodować będzie nabywanie kolejnych praw, które będą mogły stanowić przedmiot dziedziczenia⁶⁰. Swoboda przemieszczania pozwala na dokonywanie wielokrotnych migracji między państwami Unii Europejskiej, co może prowadzić do jeszcze większej komplikacji zarysowanego stanu i kolizji między systemami prawnymi państw członkowskich, w których zamieszkiwała taka osoba. Przytoczone rozważania nie byłyby kompletne bez wskazania, że nakreślony stan występuje na obszarze Unii Europejskiej od wielu dekad, a ostatnie lata wskazują na tendencję dalszego wzrostu tych procesów⁶¹. Obecnie szacuje się, że około 12,3 mln obywateli Unii Europejskiej zmieniło państwo członkowskie swojego zamieszkania⁶².

O znaczeniu transgranicznych spraw spadkowych świadczą również inne dane. Jak wskazują statystyki Rady Unii Europejskiej, spośród 4,5 mln spadków ustalonych corocznie w Unii Europejskiej nawet około 10% dotyczy dziedziczenia transgranicznego (według innych danych średnia ta w państwach członkowskich wynosi 12,5%⁶³), a ich szacunkowa wartość to 120 mld euro. Za Komisją Europejską podaje się natomiast, że sprawy te dotyczyć mogą nawet 450 000 rodzin zamieszkujących w państwach członkowskich⁶⁴. Tak znaczący udział transgranicznych spraw spadkowych oraz jego wartość świadczą o tym, że dziedzina ta nie może pozostawać nieuregulowana.

Ze sprawami tymi łączyć się mogą różnego rodzaju trudności, polegające głównie na tym, że: majątek po zmarłym dziedziczyć mogą osoby, których spadkodawca nie przewidział, albo też odwrotnie, osoby, które według jego oczekiwań miały być spadkobiercami, nie będą mogły dzie-

⁶⁰ *Commission staff working document accompanying the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and authentic instruments in matters of successions and on the introduction of a European Certificate of Inheritance*. Brussels, 14.10.2009, SEC(2009) 410 final, s. 5; <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009SC0410&from=PL>; zob. też T. Pajor: *O projekcie harmonizacji międzynarodowego prawa spadkowego w Unii Europejskiej*. W: *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*. Red. A. Nowicka. Poznań 2005, s. 879.

⁶¹ D. Nowotnik: *Migracje...*, s. 68.

⁶² <https://www.biznes.gov.pl/-/transgraniczne-prawo-spadkowe>.

⁶³ *Commission staff working document...*, s. 58, przyp. 60.

⁶⁴ *Ibidem*.

dziczyć; udziały w takim majątku przypaść mogą w innej wielkości niż zamierzona przez spadkodawcę; spadkobiercy zmuszeni są długo oczekiwać na otrzymanie przypadających im dóbr; spadkobiercy ponoszą znacznie wyższe koszty związane ze spadkobranie; obywatele Unii Europejskiej doznają trudności w próbach rozrządzenia swym majątkiem na wypadek śmierci⁶⁵.

Jak wynika z przedstawionej analizy, osoby korzystające z wolności przemieszczania się oraz ich bliscy⁶⁶ mogą doznać wielu trudności w sprawach związanych z dokonaniem rozrządzeń na wypadek śmierci czy sukcesji praw. Inne problemy dotyczą kręgu spadkobierców po takich zmarłych. Sprawę szczególnie komplikuje fakt, że śmierć spadkodawcy jest zdarzeniem zasadniczo nieplanowanym, często też zaskakującym. Z tego też względu tak ważne jest zapewnienie takim obywatelom Unii Europejskiej możliwości dokonania ważnych rozrządzeń czy też wyboru systemu dziedziczenia, który odpowiada ich woli, bez względu na miejsce, w którym się znajdują.

5. Problematyka formalnej ważności rozrządzeń na wypadek śmierci w konwencji haskiej z 1961 roku

Jak już zaznaczono, ogólne zasady dotyczące składania oświadczeń woli obowiązujące w państwach członkowskich ulegają modyfikacjom w prawie spadkowym. Jest tak również w przypadku polskiego systemu prawnego. Posługując się tym przykładem, dostrzec można, że szczególne wymogi dotyczące czynności na wypadek śmierci podyktowane są takimi względami, jak: potrzeba zapewnienia jak największej przejrzystości rozrządzeń spadkodawcy, uniknięcia ewentualnych wątpliwości co do stosunku kilku testamentów, jak również identyfikacja ich autora i jego stanu psychicznego z momentu testowania, utrudnienie dokonywania fałszerstw, a także spowodowanie, by składający oświadczenie woli dokonywał czynności przemyślanych⁶⁷.

Mimo że regulacje prawne państw członkowskich dotyczące rozrządzeń *mortis causa* mają na celu takie ukształtowanie tych czynności,

⁶⁵ Tak ibidem, s. 15, przyp. 60.

⁶⁶ Nie należy przez to rozumieć wyłącznie krewnych, a raczej osoby, które z różnych względów powołane będą do dziedziczenia.

⁶⁷ S. Wójcik, F. Zoll, w: „System Prawa Prywatnego”. T. 10: *Prawo spadkowe*. Red. B. Kordasiewicz. Warszawa 2013, s. 323.

by każdy miał możliwość zadysponowania swoimi dobrami bez nadmiernych trudności, dosyć często zdarza się, że czynności te są nieważne, również z przyczyn formalnych. Takie niebezpieczeństwo istnieje zwłaszcza wtedy, gdy rozrządzeń dokonuje się bez pomocy profesjonalisty. Badania wskazują, że w ten sposób powstaje w Unii Europejskiej średnio 45% aktów ostatniej woli⁶⁸.

W tym kontekście na uwagę zasługuje fakt, że trudności w zakresie sporządzania ważnych formalnie rozrządzeń na wypadek śmierci dotyczyć mogą w szczególności obywateli Unii Europejskiej, którzy zmienili państwo swojego zamieszkania i znaleźli się w obcym dla siebie systemie prawnym.

Godne odnotowania jest także to, że średnio aż 76% spośród dorosłych obywateli Unii Europejskiej nie sporządziło aktów ostatniej woli. Liczba spadkobrań następujących według postanowień ustaw jest jednak znacznie mniejsza, co wynika z okoliczności, że rozrządzeń dokonują znacznie częściej ludzie starsi, liczący się z możliwością śmierci⁶⁹.

Potrzebę uregulowania kwestii związanych z ważnością formalną rozrządzeń *mortis causa* dostrzeżono na wiele lat przed wydaniem rozporządzenia, a umożliwiła to konwencja dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, sporządzona w Hadze dnia 5 października 1961 r.⁷⁰ Stosownie do art. 1 konwencji, rozporządzenie testamentowe jest ważne pod względem formy, jeżeli jest ona zgodna z prawem wewnętrznym: miejsca, w którym spadkodawca dokonał rozporządzenia, albo obowiązującym w państwie, którego obywatelem był spadkodawca bądź w chwili dokonywania rozporządzenia, bądź w chwili śmierci, albo miejsca, w którym spadkodawca miał miejsce zamieszkania bądź w chwili dokonywania rozporządzenia, bądź w chwili śmierci, albo miejsca, w którym spadkodawca miał miejsce zwykłego pobytu bądź w chwili dokonywania rozporządzenia, bądź w chwili śmierci, albo w odniesieniu do nieruchomości — miejsca ich położenia⁷¹. Testament będzie zatem ważny pod względem formy, jeśli spełni wymogi któregoś z przewidzianych systemów prawnych, co może mieć miejsce nawet niezależnie od wiedzy sporządzającego akt woli⁷².

⁶⁸ *Commission staff working document...*, s. 56—57, przyp. 60.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 58, przyp. 60.

⁷⁰ Oświadczenie rządowe z dnia 19 listopada 1969 r. o przystąpieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej do tej konwencji ogłoszone zostało w tym samym „Dzienniku Ustaw” z 1969, nr 34, pod pozycją 285. Wskazuje się tam, że weszła ona w życie w PRL dnia 2 listopada 1969 r.

⁷¹ Co do przyjętych w konwencji łączników zob. szerzej: M. Tomaszewski: *Konwencja haska o kolizji praw w zakresie formy rozporządzeń testamentowych*. „Nowe Prawo” 1966, z. 5, s. 619 i nast.; J. Pazdan: *Prawo...*, s. 692 i nast.

⁷² J. Pazdan: *Prawo...*, s. 692.

Obowiązywanie tej konwencji spowodowało, że jeszcze w projekcie rozporządzenia z 2009 r. nie ujęto norm dotyczących ważności formalnej rozrządzeń na wypadek śmierci, a ograniczono się jedynie do wskazania, że konwencję ratyfikowało 16 państw członkowskich i pożądane byłoby przystąpienie do niej pozostałych państw⁷³. Rozwiązanie to poddano szerokiej krytyce z uwagi na fakt, że nie wszystkie państwa członkowskie są stronami konwencji, a także nie reguluje ona umów dziedziczenia⁷⁴. Poprzestanie na takim rozwiązaniu w dużym stopniu ograniczyłoby osiągnięcie celów, których realizacji służyć miało rozporządzenie, jak również jego zasięg⁷⁵.

6. Ważność formalna rozrządzeń na wypadek śmierci w rozporządzeniu 650/2012

Ratyfikacja konwencji haskiej z 1961 r. przez liczne państwa członkowskie spowodowała, że w projekcie rozporządzenia spadkowego nie przewidziano początkowo przyjęcia stosownych regulacji w zakresie ważności formalnej rozrządzeń na wypadek śmierci, o czym stanowił akapit 19 preambuły projektu⁷⁶. Szybko jednak dostrzeżono, że postanowienia samej konwencji mogą okazać się niewystarczające, nie tylko ze względu na to, że nie wszystkie państwa członkowskie są stronami konwencji, ale także dlatego, że jej postanowienia nie odnoszą się do umów dziedziczenia⁷⁷. Dlatego też w przedstawionej przez Instytut Maxa Plancka opinii do projektu zaproponowano jego zmianę przez rozszerzenie jego zakresu

⁷³ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009PC0154&from=PL>, s. 4; motyw 19 preambuły projektu, s. 12.

⁷⁴ A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 937.

⁷⁵ Obecnie tylko 3 państwa członkowskie nie stosują postanowień rozporządzenia, por. pkt 82 i 83 preambuły.

⁷⁶ „Niniejszym rozporządzeniem nie została objęta ważność pod względem formy rozrządzeń na wypadek śmierci. Zagadnienie to regulują postanowienia Konwencji haskiej z dnia 5 października 1961 r. dotyczącej kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, w zakresie objętym zakresem stosowania tej konwencji i w państwach, które ją ratyfikowały”, zob. przyp. 73.

⁷⁷ Max Planck Institute for Comparative and International Private Law. *Comments on the European Commission's Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and authentic instruments in matters of succession and the creation of a European Certificate of Succession*, s. 77. Dostępny w Internecie: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201005/20100526ATT75035/20100526ATT75035EN.pdf>.

także na kwestię formalnej ważności rozrządzeń (art. 18b). Wskazano, że konwencja zapewnia tylko częściową harmonizację przedłożonego zagadnienia, tymczasem rozporządzenie spadkowe powinno również zawierać stosowne regulacje w tej kwestii. Z uwagi na to, że normy przyjęte w konwencji były efektywnie stosowane przez niemal pół wieku, uznano, że stanowią one najlepszy wzór dla regulacji formalnej ważności rozrządzeń na wypadek śmierci także w rozporządzeniu spadkowym.

W toku prac nad projektem rozporządzenia spadkowego dostrzeżono także konieczność pewnej modyfikacji reguł przyjętych w konwencji. Uznano przede wszystkim, że normy rozporządzenia dotyczące ważności pod względem formy rozrządzeń na wypadek śmierci powinny mieć zastosowanie także do umów dotyczących dziedziczenia. Zgłoszono też postulat rozszerzenia listy praw właściwych w stosunku do tych uregulowanych w art. 1 konwencji. Wskazano, że rozrządzenie testamentowe powinno być także ważne pod względem formy, jeśli jest zgodne z prawem właściwym dla sprawy spadkowej, oraz z prawem, które byłoby właściwe w chwili sporządzania rozrządzenia⁷⁸. Kolejna propozycja dotyczyła sprecyzowania charakteru pewnych zakazów dotyczących rozrządzeń testamentowych, które w ustawodawstwach poszczególnych państw postrzegane są różnorodnie. W związku z tymi różnicami nie jest bowiem jasne, jakie zagadnienia traktowane są jako dotyczące ważności pod względem formy, a jakie odnoszą się do ważności materialnej. Stwierdzono, że jednoznaczne regulacje rozporządzenia spadkowego pozwoliłyby uniknąć kontrowersji w tym względzie, które sformułowano w zaproponowanym art. 18b ust. 3 projektu, stanowiącym, że do kwestii wpływających na formalną ważność rozrządzeń testamentowych zaliczyć należy ograniczenia ich form ze względu na wiek, narodowość czy inne osobiste warunki spadkodawcy, wymagania stawiane świadkom testamentów czy też zakazy dokonywania pewnych typów rozrządzeń spadkowych⁷⁹.

Proponowany art. 18b ust. 2 miał natomiast rozszerzyć uregulowanie konwencji, przyjmując, że zagadnienia formalnej ważności rozrządzeń obejmują także zakazy sporządzania określonych typów rozrządzeń, jak np. testamentów wspólnych⁸⁰.

Regulacje te uzupełnione zostały przez zaproponowany art. 18b ust. 2, który nakazywał stosowanie przytoczonych reguł z zaznaczonymi modyfikacjami także do rozrządzeń testamentowych, które odwołują wcześniej-
sze rozrządzenia. Odwołanie jest ważne pod względem formy także wtedy,

⁷⁸ Por. proponowany art. 18b ust. 1 lit. f, w: *Comments...*, s. 77, 79; a także A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 938.

⁷⁹ Por. proponowany art. 18b ust. 3, w: *Comments...*, s. 77–80; a także A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 938.

⁸⁰ Tak A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 938.

gdy jest ona zgodna z jednym z praw, na podstawie którego, stosownie do ust. 1, odwołane rozporządzenie testamentowe było ważne. Jak widać, wzorem dla tej regulacji również były postanowienia konwencji haskiej⁸¹.

Co istotne, w opinii Instytutu Maxa Plancka wyraźnie podkreślono, że proponowane zmiany nie naruszają postanowień konwencji, a to dzięki postanowieniom jej art. 3⁸².

W rozporządzeniu spadkowym ważność formalną pisemnych rozrządzeń na wypadek śmierci reguluje art. 27. Aby dostrzec zbieżność przyjętych regulacji z wcześniej zacytowanym art. 1 konwencji, warto przytoczyć całą treść tego przepisu. Stanowi on w ust. 1, że rozrządzenie na wypadek śmierci dokonane na piśmie jest ważne pod względem formy, jeżeli jego forma jest zgodna z prawem: państwa, w którym dokonano rozrządzenia lub zawarto umowę dotyczącą spadku; państwa, którego obywatelstwo testator lub co najmniej jedna z osób, do spadku po których odnosi się umowa dotycząca spadku, posiadali albo w chwili dokonania rozrządzenia lub zawarcia umowy, albo w chwili śmierci; państwa, w którym testator lub co najmniej jedna z osób, do spadku po których odnosi się umowa dotycząca spadku, zamieszkiwali albo w chwili dokonania rozrządzenia lub zawarcia umowy, albo w chwili śmierci; państwa, w którym testator lub co najmniej jedna z osób, do spadku po których odnosi się umowa dotycząca spadku, mieli miejsce zwykłego pobytu albo w chwili dokonania rozrządzenia lub zawarcia umowy, albo w chwili śmierci; lub w przypadku nieruchomości — państwa, w którym położona jest nieruchomość.

Ustalenie, czy testator lub osoby, do spadku po których odnosi się umowa dotycząca spadku, miały miejsce zamieszkania w danym państwie członkowskim, podlega prawu tego państwa.

Zgodnie z art. 27 ust. 2, postanowienia ust. 1 tego przepisu stosuje się także do rozrządzeń na wypadek śmierci zmieniających lub odwołujących wcześniejsze rozrządzenie. Zmiana lub odwołanie są również ważne pod względem formy, jeżeli spełniają wymagania któregośkolwiek z praw, na podstawie którego, zgodnie z ust. 1, ważne było rozrządzenie na wypadek śmierci, które zostało zmienione lub odwołane.

Przyjęcie w treści rozporządzenia przepisu o tej treści pozwoliło uniknąć zaznaczonych wcześniej zarzutów, zgłaszanych w stosunku do

⁸¹ Artykuł 2 konwencji stanowi: „Artykuł 1 stosuje się do rozporządzeń testamentowych odwołujących wcześniejsze rozporządzenie testamentowe. Odwołanie jest również ważne pod względem formy, jeżeli jest ona zgodna z jednym z praw, na podstawie którego, stosownie do art. 1, odwołane rozporządzenie testamentowe było ważne”.

⁸² „Niniejsza konwencja nie narusza istniejących lub przyszłych norm prawnych Umawiających się Państw, uznających rozporządzenia testamentowe dokonane w formie odpowiadającej prawu innemu niż przewidziane w poprzednich artykułach”.

projektu z 2009 r. Rozporządzenie obejmuje nie tylko znacznie większą liczbę państw członkowskich niż konwencja, ale też jego uregulowania odnoszą się do umów dotyczących spadku. Na uwagę zasługuje również fakt, że początkowe pominięcie w projekcie omawianych zagadnień było rezultatem aprobaty dla rozwiązań przyjętych w konwencji jako odpowiadających także współczesnym potrzebom obywateli. Nie powinno zatem budzić zdziwienia, że przyjęte rozwiązania, poza zaznaczonymi zmianami, w dużej mierze odpowiadają regulacjom konwencji⁸³.

W rozporządzeniu przyjęto zasadę, że nie stanowi ono przeszkody dla stosowania konwencji międzynarodowych, których stroną, w chwili jego przyjęcia, jest jedno lub większa liczba państw członkowskich, a które dotyczą spraw objętych przepisami rozporządzenia. W szczególności państwa członkowskie będące umawiającymi się stronami Konwencji haskiej z dnia 5 października 1961 r. dotyczącej kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych nadal stosują postanowienia tej konwencji zamiast art. 27 rozporządzenia w odniesieniu do formalnej ważności testamentów i testamentów wspólnych⁸⁴. Przepis art. 27 będzie zatem stosowany w przypadku pozostałych państw członkowskich niebędących stronami tej konwencji⁸⁵. Znajdzie zastosowanie w przypadku pisemnych rozrządzeń na wypadek śmierci. Ponadto art. 27 rozporządzenia będzie miał zastosowanie do pisemnych umów dotyczących spadku, jako nieobjętych postanowieniami konwencji⁸⁶. Co istotne, po wejściu w życie rozporządzenia stosowanie normy przewidzianej w art. 66 ust. 2 p.p.m. z 2011 r. należy uznać za niedopuszczalne, a to wobec priorytetu rozporządzenia przed prawem krajowym⁸⁷.

Nie można przy tym zapominać, że postanowienia art. 27 rozporządzenia dotyczą tylko rozrządzeń na wypadek śmierci dokonanych na piśmie. Zgodnie bowiem z art. 1 ust. 2 lit. f aktu, z zakresu jego zastosowania wyłączone są między innymi zagadnienia dotyczące ważności formalnej

⁸³ Por. też pkt 52 preambuły rozporządzenia.

⁸⁴ Artykuł 75 ust. 1 rozporządzenia; J. Pazdan: *Prawo...*, s. 690; A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 939.

⁸⁵ A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 939; zdaniem J. Pazdan, „W Polsce (podobnie jak w innych państwach członkowskich będących stronami konwencji haskiej z 1961 r.) przy poszukiwaniu prawa właściwego dla formy testamentu należy sięgać do konwencji haskiej także w przypadku stanów faktycznych powiązanych z państwami członkowskimi Unii, niebędącymi stronami konwencji. Przemawia za tym uniwersalny zasięg konwencji haskiej oraz wskazówka zamieszczona w art. 75 ust. 1 akapit 2 rozporządzenia spadkowego”. J. Pazdan, w: „System Prawa Prywatnego”. T. 20C..., s. 691.

⁸⁶ A. Wysocka-Bar: *Prawo właściwe dla dziedziczenia...*, s. 939 i 940.

⁸⁷ Por. ibidem, s. 945; autorka postuluje, aby po wejściu w życie rozporządzenia uchylić przepis art. 66 ust. 2 p.p.m. z 2011 r.

ustnych rozrządzeń na wypadek śmierci. Po wejściu w życie rozporządzenia ważność formalna tzw. testamentów ustnych będzie podlegać ocenie na podstawie krajowego prawa prywatnego międzynarodowego. Polska ustawa Prawo prywatne międzynarodowe odsyła w tym zakresie do odpowiedniego stosowania konwencji haskiej z 1961 r. (art. 66 ust. 1)⁸⁸.

Zgodnie z art. 27 ust. 3 rozporządzenia, każdy przepis prawa, który ogranicza dopuszczalne formy rozrządzenia na wypadek śmierci ze względu na wiek, obywatelstwo lub inne uwarunkowania osobiste testatora lub osób, do spadku po których odnosi się umowa dotycząca spadku, jest uważany za dotyczący kwestii związanych z formą. Ta sama zasada ma zastosowanie do kwalifikacji, jakie powinni posiadać świadkowie, wymaganych dla ważności rozrządzenia na wypadek śmierci. W interpretacji tego przepisu pomaga preambuła aktu, informująca, że przepis ten nie oznacza, że prawo właściwe powinno wskazywać, czy określone uwarunkowania osobiste pozwalają na dokonanie rozrządzeń na wypadek śmierci. Powinno jednak regulować, czy takie uwarunkowanie wyłącza dokonanie rozrządzeń w określonej formie⁸⁹.

7. Wnioski

Wejście w życie rozporządzenia nr 650/2012 nie zmieni w sposób istotny zasad kolizyjnych, które określają ważność formalną czynności *mortis causa*. Przepisy rozporządzenia, realizując zasadę *favor testamenti*, pozwalają na poszukiwanie prawa merytorycznego właściwego dla formy na podstawie różnych łączników normy kolizyjnej: miejsca dokonania czynności *mortis causa*, obywatelstwa, miejsca zamieszkania, pobytu zwykłego, a w przypadku nieruchomości — miejsca jej położenia. Ponadto rozporządzenie rozszerza listę praw wymienianych w konwencji haskiej o prawo wybrane przez spadkodawcę, oczywiście w zakresie określonym przez art. 22 rozporządzenia. Nie można jednak zapominać, że nie do wszystkich czynności *mortis causa* omawiane rozporządzenie będzie się odnosić. Jak już wspomniano, nie obejmie ono swoim zakresem testamentów ustnych, które, w zależności od tego, czy państwo członkowskie jest stroną konwencji haskiej, czy też nie, mogą być objęte jej zakresem bądź krajowym prawem kolizyjnym. W przypadku ustnych umów dotyczących dziedziczenia należy wyłączyć dopuszczalność stoso-

⁸⁸ Por. J. Pazdan: *Prawo...*, s. 691.

⁸⁹ Zob. pkt 53 preambuły rozporządzenia.

wania zarówno rozporządzenia, jak i konwencji, co oznacza, że przy ocenie ich formy należy stosować krajowe normy kolizyjne. Istotny wpływ na wybór prawa właściwego dla formy rozrządzenia na wypadek śmierci będzie miała też data dokonania czynności *mortis causa*. Rozporządzenie jest bowiem stosowane do dziedziczenia po osobach zmarłych w dniu lub po dniu 17 sierpnia 2015 r. Rozrządzenia na wypadek śmierci dokonane przed tą datą są uznane za dopuszczalne i ważne formalnie, o ile spełniają warunki określone w rozdziale III, lub jeżeli były dopuszczalne i ważne pod względem formy na podstawie przepisów prawa prywatnego międzynarodowego, które obowiązywały w chwili dokonania rozrządzenia w państwie, w którym zmarły miał miejsce zwykłego pobytu lub w którymkolwiek z państw, którego obywatelstwo posiadał lub w państwie członkowskim organu rozpatrującego sprawę spadkową (art. 83 ust. 3). Tym samym dla oceny ważności czynności *mortis causa* z uwagi na formę jeszcze przez długi czas trzeba będzie poszukiwać prawa właściwego na podstawie różnych łączników wskazanych przez normy kolizyjne zawarte w wielu aktach prawnych prawa prywatnego międzynarodowego.